

Mehiläiset Plinius vanhemmalla

teoksessa *Naturalis historia*

Miio Kokko

Kandidaatin tutkielma

Latinalainen filologia

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Kandidaatintutkielma

Latinalainen filologia

Miio Kokko

Mehiläiset

Sivumäärät: 22

Kandidaatin tutkielmassani tarkastelen Plinius vanhemman teosta *Naturalis Historia* ja sitä, miten hän on kirjoittanut mehiläisistä. Tarkempi tutkimuskysymys on se, miten Plinius on kirjoittanut mehiläisistä ikään kuin vertauksena hänen aikansa roomalaiselle yhteiskunnalle ja mitä ihailevia piirteitä tekstistä löytyy.

Aineistona käytin teoksen *Naturalis Historia* lukuja 11.11–70, jotka käsittelevät mehiläisiä ja niiden yhdyskuntaa. Kävin luvut läpi lähilukumenetelmällä ja poimin sieltä tutkimuskysymykseeni vastaavat kohdat analysoitavaksi. Poimittavat kohdat sisälsivät sanoja tai ilmaisuja, joita yleensä käytetään latinankielisessä materiaalissa viittamaan ihmisten toimintaan tai ihailua kuvaavia sanoja kuten *mirus*. Poimittuja kohtia olivat myös suorat vertaukset ihmisiin.

Tutkimustulos on, että Pliniuksen kuvaus mehiläisistä voidaan tulkita vertailevana kuvauksena mehiläisten ja ihmisyyhteisön välillä. Kuvaus antaa viitteitä siitä, minkälaisena pidettiin ihanteellista yhteiskuntaa ja sen osia. Ihailu tulee ilmi tekstissä käytetyistä sanavalinnoista sekä mehiläisten toimintatapojen ylivertaisuuden korostamisesta.

Avainsanat: Plinius, mehiläiset, luonnonhistoria, ihanneyhteiskunta

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Gaius Plinius Secundus	4
1.2	<i>Naturalis historia</i> ja tutkielman aineisto	5
1.3	Hyönteiset antiikissa	5
1.4	Metodit ja tutkimuskysymys	7
1.5	Aikaisempi tutkimuskirjallisuus	7
2	Analyysi	10
2.1	Yhteisö	10
2.2	Johtaminen	13
2.3	Työ ja sen jakautuminen	15
2.4	Rakentaminen	17
3	Johtopäätökset	20
	Lähteet	21

1 Johdanto

Tässä tutkielmassa analysoin mehiläisiä ja niiden vertaamista ihmisyhteisöihin Plinius vanhemmalla. Jos halutaan tarkastella luonnonilmiöitä roomalaisessa maailmassa, on Plinius vanhempi tutkimukselle itsestään selvä lähde. Hänen teoksensa *Naturalis historia*, joka on tutkielman aineisto, käsittelee hyvin laajasti luontoa, luonnonilmiöitä sekä esimerkiksi maantiedettä.

1.1 Gaius Plinius Secundus

Gaius Plinius Secundus eli Plinius vanhempi syntyi varakkaaseen ritarisäätyiseen sukuun vuonna 23 jaa. Gallia Cisalpinaan Novum Comunin kolonniassa ja kuoli vuonna 79 laivamattakalla Stabiaen rannikolla lähellä Pompejia, kun laiva joutui tuhkan ja kivisateen keskelle Vesuviuksen purkautuessa. Kuoleman dokumentoi hänen sisarenpoikansa Plinius nuorempi, jonka hän oli adoptoinut tämän ollessa nuori. Nuoremman kirjeet paljastavat myös seikkoja vanhemman luonteesta, kuten että Plinius yritti todennäköisesti viimeiseen asti pitää kiinni ruutiinomisesta aikataulustaan, joten hän oli ennen kuolemaansa syönyt, peseytynyt sekä levännyt hyvin.¹

Nuoruudessaan Plinius toimi Germaniassa ratsuväen upseerina tulevan keisari Tituksen rinnalla² ja kirjoitti teoksen *De iaculatione equestri* (ratsuväen taktiikasta) ja ainakin 20 kirjaa Rooman ja Germanian välisistä sodista. Kun keisari Nero astui valtaan, Plinius irrottautui kaikesta poliittisesta elämässään ja kirjoitti teoksen *Dubius sermo* (kielenkäytön ongelmista) sekä *Studiosus* (retoriikasta). Neron valtavuosina tällaisista aiheista kirjoittaminen oli turvallisempaa kuin poliittisista aiheista kirjoittaminen olisi ollut. Plinius sai nauttia Neron aikana Flaviusten suvun suosioista ja nousi heidän ansiostaan usean alueen prokuraattoriksi. Vespasianuksen aikana Plinius kirjoitti merkittävimmät teoksensa, kuten esimerkiksi *Naturalis historia*. Hän jatkoi myös Aufidius Bassuksen³ teosta, joka kertoo keisariajan historiasta vuosilta 50–70.

¹ Keeline 2018, 187 & Plin.*Epist.*6,16,5.

² Titus nousi keisariksi Plinius vanhemman kuolinvuonna 79 jaa.

³ Aufidius Bassus eli 1. vuosisadalla jaa.

1.2 *Naturalis historia* ja tutkielman aineisto

Naturalis historia on Pliniuksen merkittävin teos ja se sisältää kaiken kaikkiaan 37 kirjaa. Se on laaja ensyklopedia maailmankaikkeudesta, maantieteestä, antropologiasta, metalleista ja mineraaleista, eläimistä ja kasvitieteestä sekä niiden käytöstä lääketieteessä. Metalleja ja mineraaleja käsittelevä kirja sisältää myös osuuden taidehistoriasta. Ensimmäinen teoksen kirjoista alkaa omistuksella keisari Titukselle ja sisältää hyvin pitkän ja tarkan lähdelistan. Plinius käsittelee aiheita lähinnä muiden tekemän työn pohjalta, mutta on lisännyt joukkoon myös omia ajatuksiaan. Plinius sai paljon materiaalia Aristoteleen tutkimuksista ja hänen tapansa kirjoittaa on usein verrattu Aristoteleen (384–322) tyyliin, jopa niin, että Aristoteleen sanotaan kirjoittaneen moninkertaisella määrällä sanoja vähemmän asiaa kuin Plinius.⁴

Vaikka osaa Pliniuksen kirjoittamista väitteistä on kritisoitu sekä myöhemmin todistettu vääräksi, on hänen teoksensa silti kirjoitusajan huomioon ottaen merkittävä ja johdonmukainen esitys luonnonilmiöistä. *Naturalis historia* -teoksella oli asema yhtenä tärkeimmistä luontoa koskevista ensyklopedioista ainakin 1700-luvulle asti, kunnes Ranskassa 1800-luvulla alkoi syntyä kritiikkiä Pliniuksen kokoamaa tietoa kohtaan.⁵

Aineistoni tässä tutkielmassa on Pliniuksen *Naturalis historia* -teoksen 11. kirja ja sen luvut 11.11–70, jotka käsittelevät mehiläisiä. Näissä luvuissa Plinius kuvailee mehiläisten ominaisuuksia, mehiläisten tapoja, yhteiskuntaa, hunajaa ja sitä, millä tavoin ihmiset voivat hoitaa mehiläisiä sekä kerätä hunajaa omaan käyttöönsä. Muutoin 11. kirja sisältää yleisluontoista kuvailua siitä, minkälaisia hyönteiset ovat, minkälaisia ominaisuuksia niillä on sekä minkälaista hyötyä niistä on ihmiselle. Ennen kirjaa 11 Plinius kirjoittaa kirjassa 10 linnuista. Tämä kirja alkaa strutseista, suurimmista linnuista, ja jatkuu muilla lintulajeilla. Plinius kertoo myös siitä, kuinka kotkasta tuli Rooman legioonien standaarin tunnus. Kirjassa 12 Plinius kertoo puista ja niiden ominaisuuksista.

1.3 Hyönteiset antiikissa

Hyönteiset ovat monimuotoisin ja määrältään suurin eliöluokka. Niiden määrästä ja ominaisuuksista on ajan saatossa kerääntynyt tieteellisiä selvityksiä, kaunokirjallista tekstiä sekä muuta taidetta merkittäviä määriä.⁶ Pliniuksen lisäksi huomattavan tärkeä lähde antiikin ajan

⁴ Loveland & Schmitt 2013, 20.

⁵ Loveland & Schmitt 2013, 26.

⁶ Egan 2014, 181.

hyönteisistä on aiemmin mainittu Aristoteles, joka määritteli, mitkä eliöt täyttävät hyönteisten kriteerit.

Aristoteles käytti *De partibus animalium* -teoksessaan hyönteisistä kreikan kielen sanaa *entoma*: latinassa vastaava sana on *insecta*, joka on verbin *inseco* (leikata) partisiipin perfekti. Pliniuksella tämä sana esiintyy tekstikohdassa *Plin.nat.* 11.1. Tästä on muodostunut esimerkiksi englannin kielen sana ”insect”. Antiikissa ajateltiin, että hyönteisten raajat on eroteltu ”viilloilla” niiden kehossa. Aristoteles myös tarkensi määritelmäänsä niin, että *entoma* on alakategoria eliöille, joilla ei ole verenkiertoa.⁷ Tähän Plinius viittaa löyhästi kirjan 11 alussa mainitessaan, että jotkut ovat väittäneet, ettei hyönteisillä ole verta kehoissaan: *quando aliqui ea neque spirare et sanguine etiam carere prodiderunt*.⁸ Plinius itse uskoi, että luonto pystyy ihmeellisiin asioihin, joten miksi ei myös antamaan pienille olioille verta tai veren kaltaista ainetta.

Yleisimmät hyönteiset olivat selvästi osalle antiikin kansaa tuttuja, eikä vain niille, jotka tutkivat hyönteisiä. Kirjallisuus ja taide, joissa käsitellään eläimiä ja hyönteisiä, sisältävät usein osittain oikeanlaista kuvailua sekä tietoa niiden toiminnasta. Hyönteisten käyttö metaforisena keinona näytelmissä ja muussa kirjallisuudessa tukee ajatusta, että kohdeyleisö on tuntenut aiheen.⁹ Erityisen suosittuja hyönteisiä kirjallisuudessa ovat olleet muurahaiset, kaskaat, mehiläiset sekä ampiaiset. Niiden suosio on todennäköisesti johtunut niiden tunnetuista piirteistä, joita on voitu verrata ihmisen käyttäytymiseen.¹⁰ Esimerkiksi ampiaisten on ajateltu olevan helposti provosoituvia sekä helposti hyökkäviä, jolloin niitä on voitu käyttää apuna kuvailemaan arvaamattomia sekä ärsyttäviä ihmisiä.¹¹

Sen lisäksi, että hyönteisiä on hyödynnetty kirjallisuudessa, niistä on saatu muutakin hyötyä. Hunaja sekä mehiläisvaha ovat olleet tärkeitä tuotteita ja niiden keräämiseen ja hyödyntämiseen on tarvittu tarkkaa tietämystä. Hyönteisistä on myös saatu väriaineita sekä silkkiä, joten niistä on hyödytty hyvin monella tavalla.¹² Voidaan siis sanoa, että antiikin aikana on jo ollut hyvinkin oikeaa entomologista tietoa ja sitä on osattu käyttää vielä useampiinkin ihmistä

⁷ Egan 2014, 182.

⁸ *Plin.nat.* 11.1.

⁹ Bodson 2014, 557.

¹⁰ Egan 2014, 188.

¹¹ Beavis 1988, 193.

¹² Egan 2014, 188.

koskeviin asioihin kuin tässä mainitsen. Kaikki meille asti säilynyt tieto on ollut oleellinen osa entomologian tutkimuksen kehitystä.

1.4 Metodit ja tutkimuskysymys

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkastelen, kuinka Plinius kirjoittaa mehiläisistä *Naturalis historia* -teoksen 11. kirjassa, kuten yllä mainitsen. Erityisenä tarkastelun kohteena on se, kuinka Plinius kommentoi mehiläisten elämäntapoja ja järjestäytymistä, etenkin positiivisessa valossa, ja miten näiden elämäntapojen piirteet yhdistävät mehiläiset ihmisyyteistöjen tapoihin sekä toimintaan. Yksinkertaisesti tutkimuskysymykseni on, miten Plinius kuvaa mehiläisiä teoksessaan ja kuinka hänen kuvailunsa toimii itse asiassa mallina ihanteelliselle ihmisyyteistöille.

Analysoitavat kohdat olen poiminut lähilukumenetelmällä niin, että jokaisessa kohdassa on ollut jotakin sellaista, joka muistuttaa ihmiskäytöksen kuvailua tai niissä on käytetty sellaisia sanoja, joita käytetään yleensä ihmisistä kirjoittaessa. Tällaisia sanoja ovat esimerkiksi *rex*, *consilium*, *plebs*, *imperator* ja *agmen*. En kuitenkaan käsittele tekstissä jokaista kohtaa, jossa yksittäin esiintyy jokin tämänkaltaisista sanoista, vaan olen valikoinut kohdat, jotka vastaavat parhaiten tutkimuskysymykseeni.

1.5 Aikaisempi tutkimuskirjallisuus

Tutkimuskirjallisuutta nimenomaan mehiläisistä antiikin lähteissä on hyvin vähäisesti, mutta hyönteisistä laajemmin tutkimuskirjallisuutta löytyy jonkin verran enemmän. Yksi tutkielmani tärkeä lähde on *Insects And Other Invertebrates in Classical Antiquity*, jonka on koonnut Ian C. Beavis. Se käsittelee hyönteisiä sekä muita selkärangattomia eliöitä, joita on mainittu kreikan- ja latinankielisissä teksteissä antiikissa. Tätä aikaisemmat teokset ovat käsitelleet lähinnä kreikkalaisten mainitsemia hyönteisiä, lukuun ottamatta joitain mainintoja Pliniuselta.¹³

Teos on koottu ensyklopediaksi, jossa hyönteisiä on pyritty jaottelemaan niiden ominaisuuksien mukaan. Osio, jota olen käyttänyt lähteenä tähän tutkielmaan, kertoo pistiäisistä ja se on nimetty seuraavasti: “*Sphex* and *Anthrene*; *Vespa* and *Crabro*”. Kreikankielinen sana *anthrene* (ἀνθήρηνη) viittaa Beavisin mukaan yleensä herhiläisiin, mutta toisaalta taas joidenkin antiikin leksikografien mukaan ἀνθήρηνη on voinut tarkoittaa myös mehiläistä. Myös latinankielinen

¹³ Beavis 1988, 9.

sana *vespa*, jolla yleensä viitataan ampiaisiin, on viitannut villimehiläisiin neljässä latinankielisessä aineistossa.¹⁴ Koska aineisto on siis hieman vaikeaselkoista mehiläisten osalta, keskityin niihin tekstikohtiin tässä lähdeaineistossa, jotka pystyin tulkitsemaan tiedoksi mehiläisistä.

Rory Eganin kirjoittama artikkeli ”Insects”, joka on julkaistu teoksessa *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life* (2014) toimi erinomaisena lähteenä taustakartoitukselle antiikin mehiläisistä sekä tämän tutkielman johdannelle. Artikkelin käsittelee hyvin yleisellä tasolla erilaisia hyönteisiä, jotka esiintyvät kreikkalaisissa sekä roomalaisissa lähteissä, kuten runoudessa, proosassa ja muussa taiteessa. Eganin mukaan mehiläisistä on esimerkiksi runsaasti uskonnollisuuteen liittyvää aineistoa, joka on todennäköisesti peräisin Homeroksen teoksesta *Odyssia*.¹⁵ Teoksessa Homeros kertoo nymfeille pyhästä luolasta, jonka sisällä on mehiläisiä ja hunajaa.¹⁶ Tämän jälkeen mehiläiset ovat esiintyneet teksteissä vaihtelevasti, ja esimerkiksi *Aeneis* -eepoksessa Elysiönin kentillä vaeltavia sieluja, jotka odottavat uudelleensyntymistä, verrataan mehiläisiin niityllä.¹⁷

Neville Morleyn artikkeli ”Civil War and Succession Crisis in Roman Beekeeping” (2007) oli erinomainen apu tulkitessa mehiläisten toimia verrattuna ihmismäiseen toimintaan. Morley kertoo artikkelissaan siitä, kuinka nykyaikainen antiikin mehiläisiä koskeva tutkimus keskittyy lähinnä mehiläisten hoitamiseen ja mehiläisiin liittyvään mytologiseen aineistoon. Antiikin ajan tutkimus mehiläisistä taas nojasi vahvasti yleiseen tietoon sekä suulliseen perimätietoon, jonka vuoksi Morley nostaa esimerkiksi sen, että todennäköisesti juuri tästä syystä ainakin 1700-luvulle asti kuningatarmehiläisen ajateltiin olevan kuningas.¹⁸

Näiden edellä mainittujen artikkelien lisäksi käytin avukseni Mary Beagonin artikkelia ”The Curious Eye Of The Elder Pliny” (2011) käsitellessäni ihmeellisyyteen liittyviä sanoja Pliniusin tekstissä. Beagon avaa artikkelissaan sitä, kuinka antiikissa ajateltiin ihmeellisistä asioista. Usein kiinnostusta herättävät aiheet keskittyivät suurilta osin vain suuriin asioihin tai kokonaisuuksiin (kuten taivaankappaleisiin) ja pienemmät tai vähemmän kiinnostavat asiat jäivät vähemmälle huomiolle. Plinius vaikuttaa kuitenkin poikkeavan muista ihmeellisistä

¹⁴ Beavis 1988, 188.

¹⁵ Egan 2014, 186.

¹⁶ *Od.*102-106

¹⁷ *Verg.A.*6.707–11

¹⁸ Morley 2007, 465.

asioita käsitelleistä kirjailijoista, jotka käsittelevät ihmetystä aiheuttavia asioita, ja tuo useammin esille myös vähäpätöisiä asioita.¹⁹

¹⁹ Beagon 2011, 77.

2 Analyysi

Tässä luvussa analysoin tekstistä kohtia, joissa Plinius kertoo tai kuvailee, kuinka mehiläis-
pesässä asuva yhteisö järjestäytyy ja toimii, miten pesää johdetaan ja kuinka itse pesä raken-
netaan. Päätyminen aineiston tarkasteluun yhteisön (alaluku 2.1), sen johtamisen (2.2), työn ja
sen jakautumisen (2.3) sekä rakentamisen (2.4) kautta on tutkielmani ensimmäinen tulos: ke-
rättyäni aineiston päädyin jakamaan sen sisällön perusteella näihin keskeisiin teemoihin. Näi-
den neljän teeman kautta analysoin sitä, miten Plinius heijastelee mehiläisyhteisön toimintaa
sekä moraalisia malleja ihmisyyhteisöihin. Samalla pyrin analysoimaan myös sitä, miten nämä
yhteneväisyydet mehiläisten ja ihmisten välillä esitetään ihailevaan sävyyn.

2.1 Yhteisö

Antiikin auktureiden tulkinnoissa on ollut jonkin verran eroavaisuuksia siinä, ovatko mehi-
läisten sosiaaliset tavat verrannollisia ihmisyyhteisöjen tapoihin. Ei myöskään ole selvää, onko
ne yhdistetty ihmisille ominaiseen toimintaan tehdyn tutkimuksen takia vai ehkä vain vaisto-
maisesti.²⁰ Plinius aloittaa ensimmäisen yksinomaan mehiläisistä kertovan luvun (11.11) ker-
tomalla yleisesti, kuinka järjestäytynyt yhteisö mehiläisillä on. Hän mainitsee mehiläisten ole-
van jopa parhaimmista ja edellä kaikkia muita hyönteisiä. Ne ovat Pliniuksen mukaan syys-
täkin ihailumme kohteena:

Plin.nat.11.11–12

laborem tolerant, opera conficiunt, rem publicam habent, consilia privatim quo-
que, at duces gregatim et, quod maxime mirum sit, mores habent praeter cetera,
cum sint neque mansueti generis neque feri.

Ne sietävät työtä, saavat aikaan rakennelmia, niillä on valtiomainen hallinto, neu-
vonantoa yksityisesti sekä parville johtajia, mikä ihmeellisintä, niillä on enemmän
kuin muilla (eläimillä) omia tapoja, vaikka eivät ole kotieläimiä eivätkä vil-
lieläimiä.

Ihailun syy on siis selkeästi kytköksissä siihen, että mehiläiset toimivat yhteisössään ihmisten
kaltaisella tavalla. Ihailua korostaa tässä myös Pliniuksen käyttämä sana *mirus* (ihmeellinen).
Tämän tarkoituksena on saada lukija ihailemaan maailmaa ympärillään sekä kiinnittämään

²⁰ Morley 2007, 462.

huomiota sellaisiinkin asioihin, jotka eivät yleensä kiinnitä yleisön huomiota.²¹ On ihmeellistä, että mehiläisillä on omanlaisia tapojaan, joiden pohjalta ne ohjaavat toimintaansa, vaikka ovat niin pieniä. Toisaalta ihmeellisyyttä lisää se, ettei mehiläiset Pliniuksen mukaan ole kesyjä kotieläimiä, mutta eivät myöskään villieläimiä eli ne ovat jotain täysin vertaansa vailla olevaa.

Plinius pohtii samassa tekstikohdassa sitä, mitä ihmisten vahvuuksia voisimme edes verrata mehiläisiin, jotka eivät tunnista elämässään muuta kuin yhteisen hyvän tavoittelemisen. Hän käyttää mehiläisistä samassa kohdassa myös sanaa *incomparabilis* (ainutlaatuinen). Tällainen kuvailu antaa vahvan vaikutelman siitä, että Plinius piti mehiläisten sosiaalista yhteisöä kykeneväisenä monenlaisiin eri toimiin, mutta sen lisäksi piti mehiläisiä huomattavasti viisaampana kuin ihmisiä.²²

Plin.*nat.*11.11

quos efficaciae industriaeque tantae comparemus nervos, quas vires? quos ratione medius fidius iis viros, hoc certe praestantioribus, quod nihil novere nisi commune?

Mitä lihaksia, mitä voimia voimme verrata niin suureen tehokkuuteen ja uutteruuteen? Keitä miehiä voimme totuuden nimissä verrata niihin rationalisuudessa, kun ne ovat epäilemättä parempia siinä, että eivät tunne mitään muuta kuin yhteisen hyvän.

Tekstissä tulee ilmi ihmisyyhteisöjen heikkous, joka liittyy yksilön haluun tavoitella itselleen merkittäviä asioita, joskus jopa muun yhteisön kustannuksella. Plinius esittää, ettemme tästä syystä pysty vertaamaan omia lihasvoimiamme mehiläisten tehokkuuteen.

Lukujen edetessä tulee selväksi, että Plinius näyttää pitäneen mehiläisyhteisön toimintamalleja ideaalina pohjana oman aikansa yhteiskunnalle. Kohdassa 11.27–28 Plinius kertoo kuhnureista (*fucus*), jotka ovat mehiläispesän alamaisia (*servitium*). Kuhnureilla ei ole pistimiä, joilla ne voisivat puolustaa itseään, sillä kuhnureiden tarkoitus on ensisijaisesti työnteko sekä lisääntyminen. Näitä niin sanottuja alemman luokan mehiläisiä myös rangaistaan tarvittaessa vitkuttelusta ilman lempeyttä: *tardantes sine clementia puniunt*.²³ Voidaan ajatella, että

²¹ Beagon 2011, 82–83.

²² Morley 2007, 463.

²³ Plin.*nat.*11.11.

yhteiskunta tarvitsisi tällaisia helposti ohjaittavia jäseniä tekemään työtä, jotta muun osan elämä olisi keveämpää. Toisaalta voidaan myös päätellä, että kuhnurin kaltaisia jäseniä tarvitaan lisääntymiseen, jotta yhteisön työvoima ei ehtyisi.

Kuten ihmisyyhteisöt tunnistavat alueensa, myös mehiläiset tunnistavat pesän omaksi alueekseen ja muiden pesien mehiläiset vieraksi. Plinius kertoo mehiläisten joskus taistelevan toisen pesän mehiläisten kanssa turvatakseen omiensa selviytymisen. Jos joiltakin mehiläispesiltä uupuu ravintoa, ne tekevät lähimpiin mehiläispesiin hyökkäyksen suunnitelmanaan ryöstää se: *quod si defecit aliquas alvos cibus, impetum in proximas faciunt rapinae proposito.*²⁴ Ravinnon ja selviytymisen tähden taistelemisen liittyy vahvasti myös inhimilliseen tarpeeseen suojella elämää sekä sen ylläpitämistä edellyttäviä varoja. Sen lisäksi, että mehiläisillä on vahva tahto suojella mahdollisuuksia ylläpitää pesää, ne huolehtivat Pliniuksen mukaan toisistaan myös muilla inhimillisin tavoilla. Yhteisössä tai perheessä muista jäsenistä huolehtiminen sekä hoiva ovat keskeisiä hyvinvoinnista huolehtimisen keinoja. Kohdassa 11.63 esitetäänkin, että mehiläiset huolehtivat sairastuneista ja järjestävät kuolleille hautajaisten kaltaisia tilaisuuksia:

Plin.nat.11.63

Quin et morbos suapte natura sentiunt. index eorum tristitia torpens et cum ante fores in teporem solis promotis aliae cibos ministrant, cum defunctas progerunt funerantiumque more comitantur exequias

Ne kärsivät omasta luonnostaan johtuvista sairauksista. Merkki näistä sairauksista on kohmeinen alakuloisuus. Kun ne tuodaan ovien eteen auringon lämpöön, ja muut tarjoilevat niille ruokaa, silloin kun ne kuolevat, ja muut vievät ne pois ja hautajaisia viettävien ihmisten tapaan saattavat hautajaiskulkueessa.

Tämä tekstikohta osoittaa, että Pliniuksen havaintojen mukaan mehiläiset välittävät muista mehiläisistä näiden ollessa huonossa kunnossa ja vielä näiden kuoleman jälkeen. Erityisesti mehiläiset surevat kuninkaansa menetystä. Kuninkaan menetettyään yhdyskunta lakkaa työskentelemästä, eivätkä poistu pesästä. Tekstikohdassa 11.64 Plinius toteaaakin, ettei pesä välttämättä selviä traagisesta tapahtumasta, sillä jos mehiläiset eivät saa apua, ne kuolevat nälkään: *tunc quoque ni subveniatur, fame moriuntur.*²⁵ Kohdan voi tulkita joko niin, että mehiläiset

²⁴ Plin.nat.11.18.

²⁵ Plin.nat.11.64.

tarvitsevat hätänsä hetkellä ihmisen apua tai toinen yhdyskunta ottaisi kuninkaansa menettäneet mehiläiset osaksi yhteisöään, kuten esitän tekstikohdasta 11.56 myöhemmin²⁶.

2.2 Johtaminen

Oleellinen osa mehiläispesän toimivuutta on se, että pesällä on johtaja, kuten yllä esitän. Plinius kirjoittaa, että oppineiden kesken on ollut kysymyksiä siitä, miten mehiläiset lisääntyvät, sillä niiden parittelua ei ole koskaan tarkasteltu lähemmin. Hän kuitenkin kertoo monen olevan sitä mieltä, että pesässä on yksi uros (*solum marem*), joka on muihin verrattuna suurempi-kokoinen ja jonka kanssa kaikki pesässä asuvat parittelevat. Tällaista urosta kutsutaan kuninkaaksi (*rex*).

Plin.*nat.*11.46

ideo fetum sine eo non edi, apesque reliquas tamquam marem feminas comitari, non tamquam ducem.

Tästä syystä ilman sitä (kuningasmehiläistä) jälkeläisiä ei synny ja muut mehiläiset niin kuin naiset seuraavat miestä, eivät niin kuin johtajaa.

Plinius kuvaa kuningasmehiläisten jo syntyessään erottuvan muusta pesän populaatiosta. Ne syntyvät hunajan värisinä (*melleus*) eikä niillä ole hautomisen jälkeistä toukkavaihetta. Pesän johtajan valinta perustuu siis synnynnäisiin fyysisiin ominaisuuksiin ja niiden lisäksi perimään sekä yksilön muihin ominaisuuksiin. Kuninkaita syntyy kerralla useampia kuninkaanpuutteen välttämiseksi. Näistä parhain valitaan ja loput tapetaan, jotta joukot eivät hajoaisi:

Plin.*nat.*11.51

postea ex his suboles cum adulta esse coepit, concordi suffragio deterrimos necant, ne distrahant agmina.

Sen jälkeen, kun näistä (kuoriutuneet) jälkeläiset alkavat olla täysikasvuisia, ne tuhoavat yhteisellä päätöksellä huonoimmat, etteivät nämä hajottaisi sotajoukkoja.

Tässä tekstikohdassa käytetty sana *agmen* voidaan kääntää joukon sekä kulkueen lisäksi sotajoukkona, joka luo sidoksen Pliniuksen aikaiseen Roomaan ja siellä toimineisiin sotajoukkoihin. Sanan *suffragium* (äänestäminen) käyttö tässä tekstikohdassa korostaa sitä, että kyseessä

²⁶ ks. sivu 15 tässä tutkielmassa.

on mehiläisten välinen äänestys, eikä vain päätös hankkiutua huonoimmista yksilöistä eroon. Kohdan voi tulkita suorana vertauksena ihmisyhteisöjen järjestämiin äänestyksiin. On myös ajankuvalle hyvin sopivaa, että mehiläispesän hallitsijan on kuviteltu olevan nimenomaan kuningas eikä kuningatar, sillä naisen ei katsottu voivan olla suurikokoinen, mahtavampi kuin mies tai sotajoukkojen johtaja.

Kohdassa 11.52 Plinius esittää, ettei ole täyttä varmuutta, onko kuninkailla pistimiä laisinkaan vai kieltäkö näiden luonto vain käyttämästä sitä. On mahdollista, että kuninkaille ominaiseen tapaan mehiläisten valtiias (*imperator*) tukeutuu täysin joukkoihinsa. Tällainen aiheuttaa ihailua Pliniuksessa, sillä plebeijit eli niin sanottu rahvas ympäröi kuningasta uskomattoman kuu-
liaisesti: *mira plebei circa eum obedientia*.²⁷ Yhdyskunnan tavallisiin mehiläisiin, eli työläisiin ja kuhnureihin Plinius viittaa sanalla *plebs*, jolla yleensä tarkoitetaan vapaasyntyistä alhaisäätyistä tai aatelitonta kansalaista. Adjektiivin *mirus* perusteella voidaan päätellä, että tässä kohdassa Plinius haluaa korostaa lukijalle, kuinka mehiläiset onnistuvat kuninkaansa palvelussa erinomaisella tavalla, eikä tämän tule jäädä huomiotta. Ne seuraavat sekä suojelevat johtajaansa ja osoittavat uskollisuuttaan jopa kantamalla väsynyttä kuningasta.²⁸

Toisaalta kuningas ei pelkästään tukeudu omiin joukkoihinsa tai kansalaisiinsa, vaan ne myös tukeutuvat hänen läsnäolonsa. Sinne minne kuningas menee, siellä on niiden leiri: *ubi-cumque ille consedit, ibi cunctarum castra sunt*.²⁹ Sanalla *castra* Plinius viittaa paikkaan, johon mehiläiset päätyvät johtajansa perässä. Yleensä sanalla viitataan ihmisten rakentamaan sotaleiriin. Teksti näyttäytyy jälleen kuvauksena ihanteellisesta yhteiskunnasta, jossa johtajaa pidetään suuressa arvossa, mutta vallassa oleva myös luottaa alamaisiinsa ja kulkee niiden joukossa.

Plin.nat.11.53

reliquo tempore, cum populus in labore est, ipse opera intus circumit, similis exhortanti, solus immunis.

lopun ajasta, kun kansa on työn teossa, (kuningas) itse kiertelee töissä samalla kehoittavan näköisenä, ainoana velvollisuudesta vapautettuna.

²⁷ Plin.nat.11.52.

²⁸ Plin.nat.11.54.

²⁹ Plin.nat.11.54.

Pliniuksen mukaan kuningas kuljeskelee työskentelevien kansalaisten (*populus*) joukossa ja kannustaa niitä työntekoon. Luku antaa tilaa päätelmälle, että Plinius piti tärkeänä johtajan kykyä näyttäytyä myös yhteisönsä joukossa.

Kuninkaan tärkeys korostuu erityisesti silloin kun pesä menettää johtajansa:

Plin.*nat.*11.56

duce preno totum tenetur agmen, amisso dilabitur migratque ad alios. esse utique sine rege non possunt.

Kun johtaja on otettu kiinni, se pidättää koko sotajoukkoa. Menetettyään kuninkaan ne hajaantuvat ja muuttavat muiden mehiläisten luokse. Ne eivät missään tapauksessa pysty elämään ilman kuningasta.

Pesää ei siis käytännössä pidä koossa mikään muu kuin kuninkaan läsnäolo. Ajatus yhteiskunnasta, joka joutuisi toimimaan ilman johtajaa on kenties jopa sietämätön, sillä silloin sen kansalaiset lähtevät etsimään auktoriteettia muualta. Yhteyden ihmisyhteisöön tässä luvussa tuovat erityisesti sanat *dux*, jolla viitataan sotajoukon johtajaan, ja *agmen* (sotajoukko). Johtajaan viitataan uudestaan myös sanalla *rex* (kuningas).

2.3 Työ ja sen jakautuminen

Kuten aiemmin mainitsin, Plinius piti mehiläisiä korkeammassa asemassa kuin muita hyönteisiä ja eläimiä juuri siksi, että nämä olivat ahkeria tekemään työtä oman yhteisönsä vuoksi. Toisaalta Plinius toteaa luvun 11 alussa myös, että mehiläisten ahkeruus on hienoa myös siltä kannalta, että se on ihmisille todella hyödyllistä. Mehiläiset eivät kuitenkaan työskentele kokonaista vuotta, vaan pysyttelevät talvet oman pesänsä suojissa. Kun kevät tulee, mehiläiset voi nähdä taas työnteossa:

Plin.*nat.*11.14

exeunt ad opera et labores, nullusque, cum per caelum licuit, otio perit dies. primum favos construunt, ceram fingunt, hoc est domos cellasque faciunt, dein subolem, postea mella, ceram ex floribus...

ne lähtevät työhön ja uurastukseen, eikä yhtään päivää, jos ilma sen sallii, mene hukkaan joutenolon takia. Ensimmäisenä ne muodostavat hunajakennot ja

muovailevat vahaa eli rakentavat elintilat sekä kammioita. Sen jälkeen tekevät jälkeläisiä, jonka jälkeen tekevät hunajaa ja vahaa kukista...

Lepo on siis sallittua vain silloin, kun työn tekeminen on mahdotonta vuodenajan tai sään takia. Tekstikohta antaa vaikutelman siitä, että yhteisön on kuitenkin varmistettava ennen työn tekoa kaikkien puitteiden olevan sille suotuisia. Näiden puitteiden valmistus sekä rakentaminen voidaan myös nähdä työn tekemisenä.

Työolojen lisäksi työ itsessään on jaettu ihmeellisen hyvin kaikille mehiläisille pesässä: *Ratio operis mire divisi*.³⁰ Pesän ”porteille” (*ad portas*) on asetettu vartio (*statio*), joka huolehtii pesän turvallisuudesta. Pesään Plinius viittaa ilmaisulla *castra*, jolla yleensä viitataan ihmisten rakentamaan leiriin. Aamuisin yksi mehiläisistä herättää muut mehiläiset surinallaan, jota Plinius vertaa ikään kuin sotatorven ääneen. Herätyksen kuultuaan joukot lentävät pesästä työntekoon. Pesä toimii tämän kuvauksen mukaan hyvin samantapaisesti kuin sotaleiri, jossa jokaisella sotilaalla on oma paikkansa sekä ennalta määrätyt tehtävät. Mehiläisillä on myös taitoja ennakoita tulevaa säätä, jotta ne eivät työskentelisi epäsuotuisissa olosuhteissa, kuten saateessa. Plinius vahvistaa kaiken tämän ihmeellisyyttä käyttämällä adjektiivia *mirus* kuvaillessaan mehiläisten työnjakoa. Tekstikohdasta voisi tehdä myös päätelmän siitä, minkälainen olisi ihanteellinen sotajoukko, joka osaisi maksimoida kykynsä tuottaa tulosta vaikeuttamatta työntekoa itse omilla teoillaan.

Nuorimmat mehiläisistä ovat niitä, jotka lentävät pesän ulkopuolelle keräämään tarvittavia raaka-aineita. Osan tehtävänä on hakea pölyä kukista ja osa kantaa suussaan sekä kehonsa haivenissa vettä pesään. Näin ollen rankimmat työt jakautuvat nuorimman populaation kesken, kuten sen voidaan ajatella toimivan usein myös ihmisyhteisössä. Vanhemmat mehiläiset ottavat nuorempia vastaan pesässä ja myös niiden työtehtävät on jaettu erilaisiin alueisiin. Osa mehiläisistä rakentaa pesää, osa puhdistaa sitä, kun taas loput kantavat niille tuotuja raaka-aineita tai valmistavat niistä ruokaa koko pesälle. Nämä erilaiset tehtävänjaot kuulostavat hyvin paljon ihmismäisiltä ammanteilta.

Plin.nat.11.22

neque enim separatim vescuntur, ne inaequalitas operis et cibi fiat et temporis.

³⁰ Plin.nat.11.20.

eivätkä ne tosiaankaan ravitse itseään erikseen, etteivät olisi epäoikeudenmukaisia työssään, ravinnossaan tai ajankäytössä.

Tämän tekstikohdan voi tulkita niin, että Plinius haluaa korostaa sitä, kuinka epäitsekkäitä mehiläiset ovat työssään ja muussa ajankäytössä. Mehiläiset eivät tosiaankaan (*enim*) voisi käyttää aikaansa paremmin. Plinius ei mainitse, voivatko työtehtävät vaihtua jostakin muusta syystä kuin mehiläisen vanhenemisesta. Inhimillinen yhteys tekstikohdassa 11.27 syntyy myös siitä, että työnsä päättävistä vanhemmista mehiläisistä käytetään sanaa *emeritus* (aikansa palvellut).

Tällaisen oikeudenmukaisesti järjestäytyneen pesän toiminnan voisi tulkita kuvaukseksi ideaalista yhteiskunnasta, joka kaihtaa epäoikeudenmukaisuutta jopa vahtimalla yhteisönsä jäseniä:

Plin.*nat.* 11.25

mira observatio operis: cessantium inertiam notant, castigant, mox et puniunt morte. mira munditia amoliuntur omnia e medio, nullaeque inter opera spurcitiae iacent...

työnteon tarkkailu on ihmeellistä: ne huomaavat vitkastelun ja toimettomuuden, panevat sen muistiin ja pian sen jälkeen rankaisevat kuolemalla. Siisteys on (myös) ihmeellistä: ne raivaavat pois tieltä kaiken ja mitään roskaa ei loju työn keskellä...

Huonoimmassa tapauksessa yhteisön jäsen siis tapetaan, jos tämän huomataan laiskottelevan tai olevan joutilaana liian usein. Pliniuksen ilmaisun *mira observatio operis* pohjalta voisi jälleen tehdä päätelmän siitä, että tämä olisi tavoiteltavaa myös pesän ulkopuolisessa maailmassa. Tekstikohdassa viitataan myös ihmetellen mehiläisten siisteyteen, sillä ne eivät pidä pesässään mitään, mitä eivät tarvitse. Kohdan voisi tulkita myös kritiikiksi ylimääräisien asioiden säilyttämiselle, ellei se jotenkin tuo hyötyä ihmiselle tai tämän yhteisölle.

2.4 Rakentaminen

Mehiläiset rakentavat pesänsä aloittaen perustuksista. Ne käyttävät siihen puista ja pensaista keräämänsä vahaa ja tekevät pesään useamman kerroksen. Rakennettuaan asuintilat sekä sopivat tilat jälkeläisilleen ne levittävät pesään kitkerää nestettä pitääkseen ulkopuoliset pesää

havittelevat pikkueläimet poissa: *contra aliarum bestiolarum aviditates*.³¹ Tekstikohta osoittaa, että Plinius piti mehiläisiä ympäristöään ymmärtävinä eliöinä, jotka omilla toimillaan pyrkivät pitämään tunkeutajat poissa. Mehiläisillä näyttäisi olevan myös muita tekniikoita tunkeutujien varalle:

Plin.nat.11.24

primi fere tres versus inanes struuntur, ne promptum sit quod invitet furantem; novissimi maxime implentur melle.

kolme ensimmäistä kennoriviä rakennetaan tyhjiksi, ettei näkyvillä olisi mitään, mikä houkuttelisi varastamiseen. Jälkimmäiset kennot on täytetty hyvin täyteen hunajalla.

Yhdyskunta on varautunut tilanteisiin, joissa tunkeutuja pääsee jopa pesän sisälle. Tämä vahvistaa ajatusta siitä, että mehiläisyhteisö tekee kaikkensa pitääkseen itsensä elinvoimaisena sekä turvassa.

Tekstikohdassa 11.30 Plinius kirjoittaa siitä, missä järjestyksessä asuintilat rakennetaan pesässä. Hänen mukaansa mehiläiset rakentavat ensimmäisenä tavallisten mehiläisten, alamaisten, asuintilat. Vasta näiden tilojen rakentamisen jälkeen ne alkavat rakentaa asuintilaa hallitsijoille. Näistä kertoessaan Plinius käyttää sanaa *domus*, jota yleensä käytetään merkityksessä asumiseen tarkoitettu talo ja jonka olen tässä kohtaa suomentanut sanalla asuintila. Jälleen kerran tekstikohdassa mehiläisyhteisön työläisiin ja kuhnureihin Plinius viittaa sanalla *plebs*. Sanavalinnoillaan hän antaa jälleen ihmismäisen kuvauksen mehiläisten asuinjärjestelyistä, jonka voisi tulkita olevan yhtä hyvin kuvaus siitä, kuinka kaupunki voitaisiin rakentaa.

Pesän kuninkaan asuintilat eivät suinkaan sijaitse samoissa pesän osissa kuin alamaisten tilat. Tämän mehiläisen asuintiloista rakennetaan Pliniuksen mukaan suurempia sekä hienompia kuin muiden mehiläisten:

Plin.nat.11.29

regias imperatoribus futuris in ima parte alvi exstruunt amplas, magnificas, separatas, tuberculo eminentes, quod si exprimatur, non gignuntur.

³¹ Plin.nat.11.15.

ne rakentavat tulevalle hallitsijoille avarat, suurenmoiset, erilliset palatsit mehiläispesän alempiin osiin, ne pistävät esiin kuhmuina, jos tämä painetaan kasaan, pesään ei synny jälkeläisiä.

Hallitsijan asuintilojen rakentamiselle erikseen on siis syynsä, eikä tekstikohta anna ymmärtää mehiläisten tekevän näin vain, koska haluaisivat kuninkaan saavan erityiskohtelua. Koko pesän olemassaolo sekä kasvu riippuu siitä, pysyykö kuninkaan asumus ehjänä. Tämän asumuksen voidaan myös nähdä olevan vertaus sotaleirillä olevaan johtajan teltaan.³²

³²Morley 2007, 466.

3 Johtopäätökset

Plinius vanhemman teos *Naturalis historia* käsittelee mehiläisiä luvuissa 11.11–70 ja kuvailee näiden elämää sekä ominaisuuksia monesta eri näkökulmista. Kuten aiemmin mainitsin, ensimmäinen johtopäätökseni oli jakaa näissä luvuissa mainitut asiat seuraavanlaisesti teemoitain kategorioihin: yhteisö, johtaminen, työ ja sen jakautuminen, ja rakentaminen. Nämä teemat esiintyvät myös Pliniuksella samankaltaisella tavalla kategorioittain, mutta niiden järjestyksessä poikkeaa käsittelyjärjestykseltään tämän tutkielman järjestyksestä.

Teoksessa kuvaillaan mehiläisten yhteisöä ylivertaisena, jopa ihmismieltä viisaampana ja parempana, joka tavoittelee toimillaan vain pesää sekä yhdyskuntaa hyödyttäviä asioita. Näitä asioita kuvaillaan Plinius käyttää useassa tekstikohdassa sanoja, jotka voidaan tulkita sellaisiksi, että niillä voisi kuvailla myös roomalaista yhteiskuntaa ja etenkin roomalaista sotaleiriä. Tällaisia sanoja tekstissä ovat esimerkiksi työtä kuvaavat sanat *labor* ja *opera*, sekä yhteiskuntaa, sen toimintaa ja johtajia koskevat sanat kuten *res publica*, *consilium*, *dux* ja *servitium*, *rex*, *agmen*, *suffragium*, *imperator*, *plebs*, *castra*, *populus*, *statio*, *emeritus* ja *domus*.

Mehiläisten kuvailuun liittyy myös ihailevia sanoja, joita näissä luvuissa ovat *mirus*, *incomparabilis* ja *magnificus*, joista etenkin adjektiivia *mirus* Plinius käyttää useammin kuin kerran. Tämä ihailu ei ilmene vain sanavalintoina vaan jopa kokonaisilla virkkeillä, joilla Plinius korostaa mehiläisten toimien hienoutta. Tällaista esiintyy esimerkiksi tekstikohdissa *Plin.nat.*11.11;11,14 ja 11.25. Huomattavaa on kuitenkin se, että ihailua näyttää ilmenevän erityisesti kohdissa, joissa Plinius vaikuttaa kuvailevan ihanteellista yhteiskuntaa.

Olenneisin johtopäätös on se, että Plinius vanhempi näyttää näiden tekstikohtien perusteella pitäneen mehiläisiä arvokkaana esimerkkinä ihanteelliselle Roomalle ja yhteiskunnallisille rakenteille. Ihmisen, kuten mehiläisenkin, on hyvä tietää paikkansa yhteiskunnassa ja pyrkiä tavoittelemaan yhteistä hyvää, sillä vain sillä tavalla yhteisö voi hyvin. Teos heijastelee vahvasti aikansa käsityksiä toimivasta sotaleiristä ja siellä toimivasta hierarkiasta. Pliniuksen kuvaus mehiläisistä ohjaa lukijaa lähemmäksi ajatusta siitä, että mehiläisten yhdyskuntaa tarkastelemalla voisimme ehkä nähdä omat vikamme.

Lähteet

Käytetty julkaisu

C. Plini Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII, edidit Carolus Mayhoff, vol. I. Libri I–VI, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.

Muu kirjallisuus

- Beagon 2011 Mary Beagon, The Curious Eye of The Elder Pliny, *Pliny the Elder: Themes and Contexts* (Mnemosyne Supplementum 329), United States: Brill, 71–88.
- Beavis 1988 Ian C. Beavis, *Insects and Other Invertebrates in Classical Antiquity*, Exeter: University of Exeter Press.
- Bodson 2014 Liliane Bodson, Zoological Knowledge in Ancient Greece and Rome, *The Oxford handbook of animals in classical thought and life*, Oxford: Oxford University Press, 556–578.
<https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1093/oxfordhb/9780199589425.013.031>, viitattu 30.11.2022.
- Egan 2014 Rory Egan, Insects, *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, Oxford: Oxford University Press, 180–191.
<https://doi-org.ezproxy.utu.fi/10.1093/oxfordhb/9780199589425.013.010>, viitattu 30.11.2022.
- Keeline 2018 Tom Keeline, Model or Anti-model? Pliny on Uncle Pliny, *Tapa* 148, 173–203.
<https://doi.org/10.1353/apa.2018.0007>, viitattu 3.12.2022.
- Loveland & Schmitt 2013
 Jeff Loveland, Stéphane Schmitt, Poinset's Edition of the *Naturalis historia* (1771–1782) and the Revival of Pliny in the Sciences of the

Enlightenment, *Annals of Science* 72, 2–27.

<https://doi.org/10.1080/00033790.2013.840926>, viitattu 4.12.2022.

Morley 2007

Neville Morley, Civil War and Succession Crisis in Roman Beekeeping, *Historia* 56, 462–470.

<https://www.jstor.org/stable/25598409>, viitattu 14.3.2023.